

ГОДИШНИК НА СОФИЙСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“

ФАКУЛТЕТ ПО ПЕДАГОГИКА

Книга Педагогика

Том 111

ANNUAL OF SOFIA UNIVERSITY “ST. KLIMENT OHRIDSKI”

FACULTY OF EDUCATION

Education

Volume 111

ПЕРСОНАЛИЗИРАНЕ НА ОБУЧЕНИЕТО В НАЧАЛНА УЧИЛИЩНА ВЪЗРАСТ

ГАЛИНА ГЕОРГИЕВА*

Резюме: В настоящата студия е направен опит за представяне на полезни идеи за персонализиране на обучението в начална училищна възраст. Експерти от Софийски университет „Св. Климент Охридски“ и начални учители прецениха потенциала на различни дейности за стимулиране на повече отговорност и осигуряване на повече възможности за избор на учениците в обучението. Доколкото се споделя мнението, че съобразяването на обучението с индивидуалните особености и предпочитания на учениците съдейства за по-добро разбиране на учебното съдържание и по-високи постижения. Нагласите на респондентите относно различните идеи за персонализиране на обучението в начална училищна възраст разкриват някои значими перспективи за оптимизиране на подготовката и квалификацията на учителите (например по отношение на образователния потенциал на ученическото електронно портфолио).

Ключови думи: персонализиране, индивидуализиране, обучение, учене, начално училище, електронно портфолио

PERSONALIZE LEARNING IN PRIMARY SCHOOLS

Galina Georgieva

Abstract. In this paper is made an attempt to present some useful ideas about personalizing learning in primary schools. The educational experts from Sofia University “St. Kliment Ohridski” and teachers from Bulgarian primary schools were asked to express their opinion about different activities for stimulating more students’ responsibility and encouraging individual choices in the instruction relevant to their characteristics and preferences. It is shared

* E-mail: ggeorgieva1977@abv.bg

the opinion that the students have more various real opportunities for deeper understandings and higher achievements when the instruction is relevant to individual characteristics and preferences. Respondents' attitudes towards these different ideas about personalizing learning in primary schools reveal some important perspectives for improving the teacher education and qualification (teacher education and qualification about educational uses of the learners' electronic portfolio for example).

Key words: *personalization, individualization, instruction, learning, primary school, electronic portfolio*

Увод

Силната демотивация за учене, трудното разбиране на учебното съдържание, неразбирането на връзката между теория и практика и трудностите при откриването на собствен смисъл и перспектива в живота непрекъснато се коментират в публичното пространство, на научни форуми и в различни научни публикации. Това несъмнено са много сериозни симптоми за недостатъчна отговорност и липса на осъзнати лични избори, съобразени със способностите, интересите и потребностите на учениците. Не е достатъчно учителят (и родителите) да познават добре учениците и да ги ангажират в подходящи дейности. Ако се доверим на древната мъдрост, можем да повярваме в уменията и компетентността на преподавателите да „изведат“ учениците на „Добрия път“. Отговорността да продължат по него, обаче, е на самите ученици (по: Стоянов, 2014, с. 79). Още в начален етап на основната образователна степен всеки ученик трябва да получава подкрепа в опознаването и израстването си, като се учи сам да избира от предложени варианти най-полезното за себе си. Липсата на реални възможности за избор, съобразени с потребностите на учениците, всъщност формира неправилната нагласа, че не е необходима инициатива. А образованието би следвало да е преди всичко лична инвестиция в себе си.

Осъзнаването на това, което ученикът вече знае и може, и това, което все още го затруднява, е основа за очертаване на интереси и перспективи за развитие. Неговите интереси и перспективи за развитие, а не проектирани чужди или социално желателни, поради което често предизвикващи неудовлетворение. Необходимо е всеки ученик да може да проследява през годините на своето обучение как се развива, за да открива своя смисъл и мотивация за учене.

Основната цел на настоящата студия е свързана с представяне на значими решения, мислени преди години, и съвременни такива с ориентация към отговорността, интересите, потребностите и инициативата на учениците. Експерти в сферата на образованието прецениха потенциала на идеи за персонализиране на обучението в начален етап на основната образователна степен. Анкетно проучване с начални учители беше ориентирано към очертаване на водещи цели, свързани с използване на ученическо електронно портфолио в търсене на актуални решения относно осмисляне на опита, проследяване и планиране на собствения прогрес от страна на малките ученици с подкрепа

от учителя. Началните учители добре познават особеностите на обучението в начален етап и особеностите на съвременните ученици. В този смисъл техните предварителни нагласи към използването на ученическо електронно портфолио за реализиране на различни цели в обучението биха осигурили значими ориентири за актуалните потребности при планиране и реализиране на дейности за запознаване с характерните особености на електронното портфолио както по време на базовата подготовка, така и при повишаване на квалификацията на началните учители.

Дефиниране на основните понятия

В настоящата студия се използва понятието „персонализиране“ за обозначаване на съобразяването и подпомагането на осъзнаването на личностно значимото в процеса на обучение за всеки ученик с оглед повишаване на ученическата отговорност и инициатива. В литературата обикновено се интерпретират проблемите на индивидуализацията и диференциацията в обучението. В съвременните условия обаче все повече се открояват потребностите на обучаваните и от откриване на личностната значимост и полезност от изучаваното в училище.

Едно от значенията на „индивидуализирам“ в Българския тълковен речник е „осъществявам индивидуален подход, съобразявам нещо с индивида, по отношение на който то се прилага, осъществява“ (Андрейчин и колектив, 1994, с. 325). С други думи в процеса на обучението учителят планира определени дейности и задачи, съобразени с индивидуалните особености на всеки ученик, за да може всеки да постигне целите на обучението.

В Българския тълковен речник персонализирам се определя като „свързвам, обвързвам нещо ... с отделна личност или личности“ (пак там, с. 625). В този смисъл персонализирането предполага не само съобразяване с индивидуалните особености, но и търсене на личностна значимост и ползи за всеки ученик. При персонализирането е важно не само по-лесно и ефективно да се реализират съответните дейности, но и да се подпомогнат учениците да идентифицират онези от тях, които са важни или важното във всяка дейност за тяхното развитие. Мотивацията за учене и удовлетвореността се постигат трудно, ако отсъства увереност в полезността за теб, а не по принцип, и то сега. Всъщност при персонализирането ученикът постепенно осъзнава и може да проследи сам личните ползи от обучението, което в определен етап от развитието му позволява да упражнява известен контрол и да насочва усилията си по посока на постигане на личностно значими цели.

Проблемът за индивидуализацията в традиционното обучение се интерпретира от много автори. За някои от тях тя е форма (М. Андреев), за други – стратегия в обучението или частен случай на диференциация (по: Пл. Радев). При съдържателното ѝ интерпретиране обаче винаги се акцентира

върху съобразяването с индивидуалните особености на отделния обучаван. В този смисъл определящи са равнището на интелектуално развитие, скоростта на учене, наличието на специални способности и надареност, наличието на специални образователни потребности, равнището на подготовка и постижения, съответният индивидуален стил на учене, интересите, мотивацията и др. Те детерминират решенията за създаване на подходящи условия за пълноценно реализиране на потенциала на всеки ученик (по: Андреев, 1996, 334–335; Радев, 2005, с. 465).

Особено важна роля при изграждане на подходяща среда за учене на всеки ученик има неговият стил на учене. Стилът на учене се дефинира като „общото и устойчивото в своеобразието и спецификата на предпочитаната ... реализация на процеса на учене“ (Радев, 2005, с. 245). Акцентира се върху неговата детерминираност от наследствеността, персоналното развитие и конкретния контекст (пак там). Различните стилове на учене се свързват с различни стратегии за учене. Стратегиите за учене се определят като „съвкупност от различните начини за справяне с учебните задачи (по: Цветкова, 2004, с. 56). Те са представи относно това, което трябва да се направи, за да се решават учебните задачи.

При индивидуализацията адаптирането и подкрепата на ученето на всеки ученик се реализира въз основа на решения, които учителят взема след преценяване на индивидуалните потребности на учениците. Съобразно установените потребности се селектират определени ресурси, проследява се прогресът и се оценява наученото. Персонализирането много често се свързва с онлайн и смесеното (blended) обучение (учене). Като водещи при него се посочват по-скоро интересите и аспирациите на учениците, които детерминират управлението на собственото им учене, поради което се формират и развиват уменията им за личен избор, и използване на подходящи технологии и ресурси за подкрепа на тяхното учене. Всъщност те израстват като независими, самонасочени учащи се, които са в състояние да проследяват собствения си прогрес и да рефлектират върху наученото (вж.: Bray & McClaskey, 2013, р. 13). Данните от саморефлексията позволяват на учителя непрекъснато да следи как учениците интерпретират всички дейности, които се реализират, и да подпомага формулирането на личностно значими цели и личностно значимите избори в рамките на целите на обучението. По този начин учениците постепенно ще разберат, че участват във вземането на решения в процеса на обучение. В този смисъл би могло да се посочи, че при персонализирането е важно как учениците възприемат и интерпретират дейностите, в които участват. Не е достатъчно учителят да акцентира върху най-значимото от изучаваното учебно съдържание и да се реализират дейности, съобразени с индивидуалните особености на учениците. Саморефлексията осигурява данни за значимото и затрудненията, както ги виждат учениците. По този начин те всъщност проявяват отговорност за собственото си учене, включвайки се

активно в осмислянето на изучаваното в контекста на личните си цели и предпочитания.

Персонализирането е свързано с обръщане на внимание и съобразяване с потребностите на всеки ученик с оглед постигане на по-високи постижения, като е важно всички учители, които работят със съответния клас, да познават добре всеки ученик (интереси, култура, семейна среда, индивидуален стил на учене, силните и слабите му страни в процеса на обучение). Важно е да се работи често в малки групи или индивидуално съобразно идентифицираните потребности и способности на всеки ученик, като се използва и компютър, когато е удачно, или за отделни ученици, които срещат определени затруднения. Съчетаването на различни стратегии за оценяване, особено използването на формиращо оценяване, съдейства за диагностициране на силните страни и пропуските на всеки ученик като се осигурява подкрепа за подобряване на ученическите постижения. Особено полезно за персоналното и професионалното развитие на учениците е те да са в състояние да определят както с какво се справят, така и какво трябва да усъвършенстват, като точно идентифицират къде се намират в момента и какво трябва да знаят. Като потенциално решение за подпомагане на учителите в тази насока в литературата се посочва ангажирането на съответната общност – например родители доброволци, пенсионирани учители, различни ментори (по: Equity-focused Schools Carry All Students to High Levels 2014, 2–3).

При персонализирането на обучението всъщност се създават благоприятни условия учениците постепенно да започнат да контролират в някаква степен как учат, да им се осигурява незабавна подкрепа при затруднения и възможности за индивидуален темп на напредък. Важно е да се вземат определени решения относно учебното съдържание. Обучението трябва да се диференцира и индивидуализира с оглед лично ангажиране на всеки ученик в процеса на постигане на предварително формулираните цели. Създаването на благоприятни условия за задълбочено учене, критично мислене и решаване на проблеми; осигуряването на своевременна и адекватна обратна връзка (включително от съучениците, които се подпомагат от учителя в начален етап); работата по атрактивни проекти, както и разработването на хартиено или електронно ученическо портфолио също са сред значимите особености на персонализирането на обучението (по: iNACOL's New Learning Models Vision 2013, p. 3; Osofsky; Sinner; Wolk, 2003, p. 29). Така още от начален етап на обучение ще се формират ученици, отговорни за собственото си учене.

Поемането на отговорност за собственото учене се свързва с понятието „саморегулирано“ учене, при което са важни както откривателството и развитието на уменията за четене, писане и решаване на задачи, така и моделирането, насочването на поведението, и активният емоционален самоконтрол. Поставените цели се постигат чрез лична инициатива и настойчивост (по: Янкулова, 2012, с. 212). Ефективното му реализиране предполага отделни

елементи (доколкото е възможно) да се въвеждат и апробират още в начална училищна възраст. Необходимо е „пълноценно развитие на формиращата се личност чрез разширяване сферата на субектност“ (Василева, 2009, с. 40). Понятието „субектност“ се интерпретира във връзка с индивидуалната активност и овладяването на способности за осъзнато и творческо трансформиране на дейността. В този смисъл определящи са: духовната извисеност; проявата на инициатива и самостоятелност при избора на средства и подходи за решаване на разнообразни задачи; трансферът на знания и умения в нови ситуации; рефлексивното поведение, изразяващо се в планиране, регулиране, самооценяване; реализиране на непрекъснато самоусъвършенстване (пак там).

Необходимостта детето да обоснове своята позиция, води до осъзнаване на собствените мисли съгласно възгледите на Пиаже. Виготски доуточнява, че рефлексията възниква с развитието на знаковата функция на съзнанието, като зависи от характера на знанието. Всъщност рефлексията позволява по-висока ефективност, включително по-ефективно използване на собствените способности (по: Стаматов, 2000, 240–242). Рефлексията се дефинира като метакогнитивна процедура, водеща до знание за знанието (Янева, 2008, с. 148). Предвид ориентирането към начална училищна възраст е важно да се направи уточнението, че се споделя позицията за въвеждане и използване с помощта на учителя на елементи на рефлексия и саморефлексия. Доколкото дори при възрастни обучавани именно рефлектирането предизвиква много сериозни затруднения, се възприема необходимостта от въвеждане на отделни елементи с оглед изявеното желание в тази възраст за подражаване и ориентиране в съответствие с действията и оценките на учителя.

Въвеждането на рефлектиране върху направеното и наученото в подходяща форма може да се реализира като елемент от процеса на разработване на ученическо портфолио в хартиен (вероятно първоначално) и в електронен формат. Портфолиото е колекция (в хартиен или електронен формат) от разнообразни авторски материали, артефакти, доказващи определени постижения; данни за обратна връзка и оценяване, включително сертификати и др. под., и данни за рефлексия (индивидуална и групова) (за повече подр. вж: Brown, 2008; Abrenica, 1996). Портфолиото може да интегрира лично, академично и професионално представяне в различните периоди на развитие на обучаваните. По атрактивен начин авторът на портфолиото може да запознава различни публики (в зависимост от конкретните цели) със своя опит. Възможно е да се използва като средство за обучение и в частност като инструмент за оценяване.

Полезността от използване на хартиено и дигитално портфолио се доказва и от различни изследвания относно мотивацията, които акцентират върху ключовото значение на своевременната и релевантна обратна връзка за повишаване качеството и ефективността на обучението. Обратната връзка, фокусираща вниманието върху индивидуалния напредък в обучението, е особено ефективна и стимулира персоналното развитие. Повишава се рав-

нището на личната удовлетвореност, компетентност и увереността при дефиниране на бъдещи цели (по: Цветкова, 2004, с. 134).

Особености на децата от начална училищна възраст

Преходът към нов възрастов период в развитието е специфична ситуация, в която различни изследвания открояват значимостта на равнището на саморегулация, способността за изразяване на мислите и желанията, любопитството. Доколкото различният тип отношения в училище предполага съобразяване на поведението с определени ясно дефинирани правила и норми. Успешната училищна адаптация изисква управление на вниманието, следване на инструкции, решаване на определени задачи, контрол върху собствените емоции и социалните взаимодействия, както и определено равнище на развитие на нагледно-образното и логическото мислене. Самите деца често поставят акцент върху значението на правилата и отношението към училището. Огромно е значението и на формирането на адекватни мотиви за учене.

В контекста и на интерпретирането на различни аспекти, свързани с персонализиране на обучението в начален етап, като еднакво важни се открояват както емоционалното, социалното и поведенческото адаптиране, така и равнището на когнитивно развитие и учебната подготовка. Предвид представянето на различни решения за персонализиране на обучението се налага да бъдат проследени определени значими особености в развитието на децата в начална училищна възраст.

Като важен компонент на когнитивната готовност в този период се акцентира върху развитието на символната функция и прехода към конкретно-операционално равнище на интелект. Доколкото развитието на символната функция позволява осъзнаване на езика като различна реалност и на тази основа анализиране на звуковия и буквения състав на думата.

Много значими в контекста на училищната готовност също са и: обучаемостта, равнището на формиране на понятия, развитието на речта, знанията за заобикалящия свят, овладяване на отношения между множества, познаване и различаване на форми, способност за диференциране на усещания и развитие на възприятията, способност за работа с молив или химикалка, ориентирание в малки пространства, умение за класифициране на предмети, паметта. Освен определено равнище на нагледно-образно и логическо мислене много важно е развитието на познавателната сфера (възприятие, внимание, памет, въображение) (по: Калчев, 2005, 16–28).

Интелектуалните структури в начална училищна възраст според Ж. Пиаже стават подвижни, обратими и организирани в по-сложни цялости, като форми на обратимост са инверсията и компенсацията. Инверсията се проявява при проблеми, свързани с ред и последователност, докато компенсацията е свързана с измененията на свойствата. Взаимодействията се освобождават

от ограниченията – пространствени и темпорални. Свойствата и отношенията между явленията са представени в концептуална форма. За този период е характерно също децентриране и координиране на собствената с чуждите гледни точки. Детето може да изгради понятие за съхранение на количество; понятия за число, време, движение, пространство, различни пространствени отношения: топологични, проективни, евклидови. То започва да разбира както количествени, така и качествени отношения, защото вече може да оперира с отношенията между класове и техните подкласове. Въз основа на разбирането, че класът включва всички подкласове, се реализира класифицирането. Всъщност в периода от 7–8 до 11–12 години според Пиаже се осъществява действителна класификация. В този период се осъществява и сериация – подреждане на група елементи във възходящ и низходящ ред в зависимост от размер, тегло или обем (Пиаже, 1996; Стаматов, 2000, 74–75, 226–230).

От най-ранна възраст децата използват различни стратегии за запомняне и възпроизвеждане на определено съдържание. Дете на 7–8 години спонтанно може да използва маркери за обозначаване на определено място, което е важно съобразно определена цел. С увеличаване на възрастта започва да се използва и повторение, което се променя както в количествено, така и в качествено отношение. Изследванията показват, че деца на 10–11 години по-често използват групиране на елементи, за да запомнят по-лесно, а когато се изисква да се използват категории за групиране, се установява подобряване на запомнянето. Посочва се също, че децата на 4–5 години могат да използват групиране за целите на запомнянето и възпроизвеждането, но те не са в състояние да го използват в други подобни на съответната ситуации. Използването на осмисляне също се увеличава с възрастта и се повлиява благоприятно от целенасоченото използване в учебната дейност. То се основава на разбирането и е свързано с диференциране на учебното съдържание на определени смислови единици и откриване на връзките между тях.

Специално внимание би следвало да се отделя на дейностите, работата с определено учебно съдържание, както и наличието на определена мотивация, словесните обозначения, миналия опит и личната значимост (смисъл) за съответния субект, доколкото те са изключително значими за целите на запомнянето (по: Стаматов, 2000, 247–251).

Важно за запомнянето и интерпретирането на учебното съдържание е разбирането на причинността. Пиаже свързва разбирането на отношението между необходимост и случайност с разбирането на причинността, като приема, че в периода 6–11 години детето разграничава причинност от случайност. Отношението необходимост–случайност се разбира след 11 години.

Когато учениците са ангажирани с дейности, свързани с решаване на проблеми, е необходимо да използват аналогии, описания (скриптове) и дедуктивни разсъждения. Аналогията се основава на подобие, сходството. Скриптът е схема за определено събитие и може да се използва в стереотипни

ситуации. Той обикновено се актуализира автоматично в съответната ситуация, като с увеличаване на възрастта се обогатява в съдържателно отношение. Всъщност скриптовете структурират знанията, които се използват във всекидневието. С развитието на възрастта детето усвоява по-добре способността да съставя и използва когнитивни карти на определени места от заобикалящата среда. Когнитивната карта е ментален образ, осигуряващ получаване, съхраняване и използване на информацията за дадена част от средата. В периода 7–8 до 11–12 години разсъжденията придобиват дедуктивен характер. Стават осъзнати, вътрешно свързани и по-изящни (пак там, 231–237).

Дж. Кейгън открива, че още при деца на 3 години при решаване на проблеми и вземане на решения се проявява склонност към импулсивност или рефлексивност. Импулсивността се определя като когнитивен стил, характеризиращ се с бързо сканиране на информацията, бърза реакция на външните дразнители, поради което не винаги адекватна, а рефлексивността – с обмисляне, внимателно сканиране на информацията и вземане на решение. Способността за рефлексия върху собствената мисловна дейност според Пиаже възниква в периода около 11–12 години (пак там, 240–242; Петров и Атанасова, 2001, с. 193).

Учениците се справят успешно в определен контекст благодарение на „чувството за създаване“, както го определя Ериксън. Според него трудолюбието е водещо в началната училищна възраст, като се изразява в стремеж да се научи всичко. „Аз съм това, което съм научил“, е израз на Его-идентичността през този период. Съмнението в собствените способности, в статуса сред връстниците или осъзнаването на различните видове принадлежност (полова, религиозна, социална) може да предизвикат чувство за малоценност и отчужденост от себе си. Детето може да загуби мотивация да учи и в по-далечна перспектива да възникнат проблеми, свързани със социалната му реализация (по: Стаматов, 2000, с. 36).

Значимостта на ранния опит за развитието се подчертава от различни автори. Съгласно концепцията на Адлер детето е отговорно за изграждането на собствения жизнен стил. „Творческият Аз“ превръща детето в „самоопределящо се същество“. То се ражда с уникални способности и придобива уникален опит, но е „съзидателно“. Може да използва възможностите и своя опит, за да изгражда себе си. В тази връзка според Адлер ключово е поставянето на цели (пак там, с. 41, 45–46).

В разбиранията на К. Роджърс и на Маслоу детето притежава неограничен потенциал за самоусъвършенстване. Необходима е отговорност от негова страна за свободен избор между предоставени възможности с оглед осмисляне на собствения му живот. К. Роджърс свързва развитието с тенденцията към самоактуализиране, като конкретното поведение се предопределя от разбирането за ситуацията такава, каквато е за детето (пак там, 76–82).

Детското разбиране на ситуацията, обаче, е ограничено. Децата на 3–4 години могат да разпознаят ситуации, свързани с щастие, вълнение, изненада,

тъга или гняв. При децата на 4–5 години разбирането на ситуациите и свързаните с тях емоции зависи от ясно изразената лицева експресия (свързана с радост, тъга или гняв). Децата на 7 години вече могат да опишат ситуации, свързани с гордост, ревност, вина, тревога. Разбирането на чуждите чувства предполага сензитивност и към смесените чувства, което изисква съобразяване с повече аспекти на ситуацията. Детето започва да осъзнава, че не само ситуационни променливи могат да провокират определени емоции, а влияние оказват и вътрешните състояния. Докато децата на 5–6 години могат да опишат ситуации, в които има повече от една емоция само ако емоциите са от същия тип, децата на 8–9 години описват ситуации, провокиращи едновременно две емоции, а тези на 10–11 години – ситуация, в която са включени две противоположни чувства. На 11 години децата вече разбират, че едно и също нещо може да предизвика две противоположни емоции (пак там, 141–143).

Идеите за адаптиране на обучението към индивидуалните особености и потребности на учениците

Мисленото връщане назад във времето в търсене на онези възгледи, фокусиращи вниманието и усилията на педагозите върху индивидуалното своеобразие, потребностите и интересите на ученика, би фиксирало различни алтернативни варианти на т.нар. традиционно училище. В настоящото изложение специално внимание ще бъде отделено на идеи и изследвания, които, като поставят акцент върху детската индивидуалност, предвиждат насочване на активността към нарастваща отговорност, инициатива и себепознание и в този смисъл осъзнаване (постепенно с увеличаване на възрастта) на лично значимите области от учебното съдържание с оглед систематизиране на продуктивни решения, свързани с разкриване на потенциални перспективи за развитие на учениците.

Особено ценно в начална училищна възраст е акцентирането върху самовъзпитаване на собствения опит, чувства и интереси, което е водещо в т.нар. училище за самоопределение. Осигуряват се възможности всеки ученик да открие себе си и собствения си потенциал чрез опит в разнообразни дейности: учебни, художественотворчески, социални, трудови. Учителите отделят специално внимание на овладяването на универсални начини на дейност. Много интересна форма на самооценяване и елементи на саморефлексия (в рамките на възможностите за възрастта) е подготвянето (включително илюстриране) през годините на своеобразна книга „Аз съм“ (по: Петров и Атанасова, 2001, 166–167). Всичко това съдейства за по-задълбочено познаване на всеки ученик и изграждане на самонасочени учащи, които осъзнават личните ползи от обучението.

В този смисъл много значим е въпросът как се формира и развива мотивацията за учене особено в начална училищна възраст, когато децата силно се повлияват от мненията и оценките на значимите възрастни. Очевидно е, че при

наличие на интереси в дадени области радостта от ученето и постиженията ще са по-големи. В областите, където няма изяви интереси и способности обаче, е много важно вниманието да се фокусира върху ползите, практическите проекции, както и върху собствените знания и умения, и това, което представлява интерес с оглед преодоляване на съществуващите затруднения.

Възможно е също така да съществува потребност от обясняване на поставените изисквания или развитие на умения за самостоятелно проверяване дали малките ученици са се съобразили с изискванията, преди да представят това, което са направили. В този смисъл от голямо значение е как учителят дава указания и запознава учениците си с критериите за оценяване (помощ от родителите в тази насока също е изключително полезна). Важно е да се формира разбиране за реализиране на определени дейности с оглед постигане на привлекателни цели за децата, като се подкрепя изграждането на ценностно базирана мотивация. С други думи е необходимо перманентно подпомагане на обмислени и личностно значими за детето избори (Кенеди-Муър & Лоуентал, 2014, 249–251; 254–255). Нагласата „скучно е, не съм добър по ... няма да полагам усилия“, е преодолима и децата постепенно могат да се научат ефективно да учат и да решават проблеми от различен характер.

Като отправна точка за повишаване мотивацията за учене се определя подкрепата за индивидуално осъзнаване и оценяване на ползите от ученето като продължителен процес, свързан с дефиниране на конкретни цели и полагане на усилия за постигането им, както и с различно качество и различен личностен смисъл на крайните резултати (по: Цветкова, 2004, с. 139). В тази връзка много значимо е ориентирането на учениците относно поставянето на определени цели.

С оглед изграждането на самонасочени учащи заслужава внимание следното диференциране на групи от цели: ориентирани към процеса на учене и такива, ориентирани към изпълнението на учебната дейност (пак там, 131–132). Ориентацията към процеса на учене стимулира оптимизиране на собствената дейност независимо от броя допускани грешки, търсене на предизвикателства в процеса на обучение и апробиране на разнообразни подходи за успешно справяне с трудности от различен характер. В поведенчески план определящи са личната включеност и липсата (или ниската степен) на тревожност за крайната оценка.

Добре известно е, че високите равнища на тревожност са свързани с мисли за неуспех и неприемането на цели, ориентирани към постиженията, като личностно значими и ценни. Равнището на тревожност може да се повиши и при нереалистично високи очаквания за постижения, състезателност, неконструктивна обратна връзка или налагани наказания след неуспех (по: Янкулова, 2012, с. 123).

Увереността в собствените способности и в постоянството на усилията за постигане на отлични резултати провокира възприемане като ценно по-скоро

на успешното справяне с по-трудни (и все пак не непосилно трудни) задачи. В случаите когато водещи са мотивите за избягване на неуспех, се регистрира предпочитание или към много лесни, или към много трудни задачи. Неуспехите в обучението се отразяват различно върху силно мотивираните ученици и върху тези, които избягват неуспеха. Докато първите увеличават усилията си в такива ситуации, избягващите неуспеха влошават още повече представянето си, като крайна форма е т.нар. заучена безпомощност. Убеждението за невъзможност за възстановяване на личния контрол върху поведението и заобикалящата среда стимулира мотивационен дефицит, който силно ограничава личната активност и инициатива (пак там, 237–238).

Когато ориентацията е към качеството на изпълнение на учебната дейност, по-лесно се реализира самооценяване на равнището на собствената компетентност и се избягват негативните оценки на другите. Характерна е висока чувствителност към чуждите оценки, поради което съществува предпочитание към защитни, ориентирани към избягване на неуспеха стратегии или отказване на съвместни дейности в обучението с оглед съхраняване на представата за себе си като интелигентна и компетентна личност. Бързо се решават само онези от поставените задачи, които осигуряват бързи успехи и прикриват съществуващи слабости.

Индивидуалната ценност и значимост на формулираните цели съдейства за повишаване на равнището на мотивация за учене. Когато учениците възприемат поставените от други хора цели като разумни, реалистични, ценни и реално постижими, те обикновено са склонни да ги приемат.

Доброто познаване на индивидуалните способности и потребности на всеки ученик би позволило подпомагане на развитието на лична отговорност, и осъзнаването на собствените му задължения в обучението. Учениците се нуждаят от подкрепа при разпределението на отговорностите си и още в начална училищна възраст е много важно вниманието им да се фокусира върху различни самостоятелни дейности, които да допълват и подпомагат разнообразната работа с учебното съдържание. Възприемането на идеята за своеобразен договор между всеки ученик и учителя, сключван в началото на всяка учебна година, което е характерно за Далтон плана, създаден от Е. Паркхърст (вж.: Радев, 2005, с. 398), би гарантирало определена свобода на избор. По този начин ще се планира самостоятелно учене в съдържателно и темпорално отношение, като всеки ученик ще разполага с указания за договорените самостоятелни дейности и списък с разнообразни учебни помагала. Индивидуалното консултиране от страна на учителя е много важно за повишаване ефективността на собственото учене. Т.нар. отчетни карти могат да се модифицират в бланки за самооценяване и саморефлексия.

Доброто познаване на индивидуалните особености и потребности на обучаваните предполага и идентифициране на индивидуалните стилове на учене. Още повече, че различни автори виждат успешността в обучението в адапти-

ране към индивидуалните стилове на учене. Бети Лу Ливер свързва ефективното обучение на целия клас с идентифициране на т.нар. рискова група – ученици, които се отличават с неспособност за обучение, негъвкав стил на учене, отклонения във физическото развитие, физиологични нарушения и др. под. Много важни условия за оптимална работа са разработването на карта със стиловете на учене на всички ученици и идентифицирането на онези от тях, които се включват в т.нар. усреднен стил на класа. Ключов момент е определянето на индивидуалните стилове на учене, които не съответстват на стиловете на по-голямата част от учениците. Важно също е определянето на стила на преподаване и ориентацията към учебни материали, и конкретните случаи на конфликт със стиловете на учениците, както и анализирането на всички възможни конфликти. Възможностите, които Бети Лу Ливер очертава за включване на учениците от рисковата група, са свързани с адаптиране на задачите към особеностите на класа, работа в малки групи, избор на задачи, индивидуални задачи за домашна работа, консултиране на учениците (по: Петров и Атанасова, 2001, 269–271). Очевидна е необходимостта от прецизна диагностика и разнообразни дидактически материали. Особено продуктивно е за начална училищна възраст, доколкото разнообразните дейности ще активизират и учениците, които срещат затруднения, своевременно да компенсират пропуските си. Преживяването на успех ще мотивира полагането на усилия, а възможностите за избор ще стимулират развитие на инициатива и отговорност за собственото учене.

Доколкото стартира с изследователски интерес към ранните индикации за интелигентностите, т.нар. проект Спектър се фокусира върху идентифициране на профила на интелигентностите и когнитивния стил на малки деца (предучилищна и начална училищна възраст). Водещото допускане е свързано с признаване на проявлението на индивидуалния потенциал в една или повече области. Проучват се различни умения и способности, които повлияват реализирането на значими и удовлетворяващи социални роли, а не само значими умения в училищен контекст. Спектралната класна стая включва различни центрове (числа, наука, музика, общество, движение и др.). Подборът на разнообразните и атрактивни материали в тези центрове е подчинен на основната цел, свързана с активизиране на различните интелигентности. Задачите, които се използват, също са различни, като има и относително структурирани, и конкретни, а има и такива, предполагащи определена свобода и природни наблюдения. Х. Гарднър диференцира различни интелигентности, които се комбинират по своеобразен начин при всеки отделен човек:

- музикална интелигентност;
- телесно-кинестетична интелигентност;
- логико-математическа интелигентност;
- лингвистична интелигентност;
- пространствена интелигентност;

- интерперсонална интелигентност;
- интраперсонална интелигентност;
- натуралистична интелигентност;
- екзистенциална интелигентност (Гарднър, 2014, 19–35, 115–139).

Разнообразните практики, претендиращи че са базирани на МИ теорията (някои от тях самият Гарднър квалифицира като погрешни), в значителна степен доказват атрактивността ѝ и в сферата на образованието. В т.нар. традиционно училище също е възможно да се използват разнообразни материали, стимулиращи проявите на различните интелигентности, както и да се проектират различни дейности по избор за апробиране и проявление на водещите интелигентности с оглед подобряване на разбирането и прилагане на изучаваното учебно съдържание.

Ангажирането на повече сетива съдейства за по-лесно възприемане, за по-голяма достъпност. В този смисъл е много значимо използването на различните видове изкуства в процеса на обучение, като се има предвид, че съчетаването на танц и музика ангажира почти всички сензорни системи, а поезията изисква по-голяма активност и автономност, способност за съавторство и сътворчество (Рашева–Мерджанова, 2005, 32–33). „Изграждането на автономно чувстващи, автономно мислещи, автономно действащи личности (значи отговорни) е възможно в условията на дидактически степенувана мултисензорност“ (пак там, 2005, с. 33).

Вероятно един от най-тежките грехове в българското образование е свързан с negliжирането както на дребни, така и на по-сериозни неточности или грешки особено при учениците с обичайно високи и тези с ниски постижения. Много често необосновано се разчита на потенциални възможности, които обикновено изобщо не се случват. В този смисъл високата мотивация и удовлетворението от ученето са тясно свързани със своевременно консултиране и допълнителни индивидуални задачи за преодоляване на пропуските. Когато учениците още в начална училищна възраст работят системно с помощта на учителя, а и на съучениците си, за преодоляване на моментните затруднения, те развиват умения за справяне в различни критични ситуации. В тази връзка много е важно, в рамките на възможностите за възрастта, малките ученици да усвояват стратегии за рационална работа с книгата, за систематизиране, осмисляне и представяне на учебно съдържание.

Адаптирането на разнообразни дейности към индивидуалните особености и предпочитания на децата с цел обогатяване на познанията им за света и развитие на различни умения придобива все по-голяма значимост за много родители. Интересен пример за родителска ангажираност е проектът Red Paper Plane (червен хартиен самолет), който е създаден и активно популяризиран от Цветелина и Георги Камови. Семейната игра се разработва за техните деца Симеон и Анета, но постепенно се възприема и от други семейства в и България, и чужбина. Фейсбук страницата го представя като различен тип семейна игра

за родители и техните от 3- до 6-годишни деца (с тенденция за развитие във възрастов план) – дизайнери. Проектът включва различни т.нар. мисии, които се изпълняват в 20-минутни сесии в няколко дни съобразно индивидуалния темп на всяко дете с помощта на цялото семейство. Всяка мисия е определено предизвикателство (някои от мисиите са: готвач, фотограф, космонавт, ескимос, карнавалът в Бразилия и др.), като създаването на мисии е отворен процес и продължава, подхранвано от идеите на децата. Подготвени са различни материали (текстове, снимки, стикери и др.) и идеи за вдъхновение: повечето са безплатни, а вече има и платени. Цялото семейство се включва в креативно решаване на проблеми, планиране и организиране на събития и дейности, изпълнение на точно определена последователност от действия, екипна работа, визуализиране и реализиране на идеи. Проявяват се и в този смисъл се развиват емпатия, търпение и концентрация. Подготвя се дневник с най-важните моменти от мисията, който трябва и да се илюстрира. Подготвените стикери се изрязват и залепват в дневника. Първият ден от всяка мисия започва с наблюдения, запознаване, обсъждане и разбиране на важни моменти за изпълнение на мисията. Възможно е да се разглеждат снимки, видео, да се четат различни материали или да се организира разходка с оглед запознаване с актуалното предизвикателство. През следващия ден се избират и моделират семейна тема, проблем, аспект, дейности от съответното предизвикателство. Останалите дни са посветени на изработване и представяне на направеното. Подготвят се всички необходими елементи и аксесоари и представянето се заснема, като се прави колаж, който може да се публикува във фейсбук страницата на проекта (проектът е представен по материали от фейсбук страницата: <https://web.facebook.com/rpplane/?fref=ts>, за повече подр. вж.: <http://www.rpplane.com/>).

Семейство Камови коментират, че всъщност адаптират за деца на възраст от 3- до 6-години процеса на т.нар. дизайн мислене. Основните етапи са следните:

- Дефиниране на проблема, като се използва емпатия.
- В хетерогенен екип обсъждане на колкото се може повече възможности и широк кръг от решения.
- Избор на най-подходящата идея за реализация.
- Създаване на прототип, модел, концепция – продукт, който бързо може да се предложи за обратна връзка от потенциалните потребители.
- Получаване на обратна връзка за силните и слабите страни на предложения продукт.
- Апробиране/тестване каква е ефективността.
- Анализирание и усъвършенстване на базата на получената информация от потребители (по подр. вж.: <http://innovationstarterbox.bg/resources/kakvo-e-dizain-mislene/>).

По този начин се проверява потенциалът на много идеи на ранна фаза с оглед идентифициране на най-продуктивните идеи и най-работещите решения.

Т.нар. дизайн мислене е приложимо в различни сфери, включително и в образованието. Особено ценни са подобни идеи за начална училищна възраст, доколкото ще се интегрират усилията и креативността и на учителя, и на семейството с оглед превръщане на училището в привлекателна среда за учениците. Разработването на подобни проекти по предпочитани теми ще стимулира разбирането и осмислянето, ще мотивира ученето. Така децата няма да извършват отделни действия, а ще проучват източници и ще планират различни събития и последователност от дейности, ще разработват концепция за събития и дейности. Много важно е да се подготвят подходящи и атрактивни аксесоари, но и да се помисли за ефекта от цялостното представяне пред определена публика, както и да се подготви колаж с най-въздействащите снимки от съответното събитие за популяризирането му сред по-широка аудитория. Воденето на дневник позволява обмисляне, систематизиране и онагледяване на най-значимите моменти от реализираните дейности. В зависимост от избраната тематика в дома и когато е подходящо в училище, може да се преживее карнавал, кулинарно събитие, изследователски процес в импровизирана лаборатория и др. под. Такива проекти ще подхранват любознателността и развитието на определени познавателни интереси. С помощта на учителя и семейството си всеки ученик постепенно ще открива връзката между изучаваното в училище и живота, ще развива значими умения, и ще се научи да учи ефективно с оглед удовлетворяване на потребностите от непрекъснато усъвършенстване.

Системната и последователна работа през всички възрастови периоди на развитие, свързана с опознаване на индивидуалните особености, потребности и предпочитания на учениците, има огромно значение за подпомагането на персоналното и професионалното (включително като самонасочени учащи) израстване. С оглед дискутиране и възприемане на продуктивни решения в тази насока още в начална училищна възраст заслужават внимание и различни изследвания в сферата на висшето образование, които установяват свързаност и взаимна обусловеност на качествено различните учебни постижения от различните равнища на разбиране и от различните подходи към ученето. Още повече, че изследванията установяват, че предпочитанието към определен подход към ученето не е неизменно, а се повлиява от различни фактори – личностни и ситуационни. Особено значими в този смисъл са съдържанието и контекстът на учебния процес, както и начинът на възприемане на съответните задачи.

В специализираната литература се диференцират: повърхностен подход към ученето, задълбочен подход към ученето и подход към ученето, ориентиран към постиженията. Характерни за повърхностния подход са инструменталните повърхностни мотиви за учене. Водещо е постигането на високи академични постижения с минимални усилия. Използва се репродуктивната повърхностна стратегия, свързана с възпроизвеждане на определен обем учебно съдържание въз основа на механично учене. Обикновено се наблюдава засилен интерес към това как ще се оценява, доколкото е много важно

да се възпроизведе точно онова, което се изисква за успешно представяне на изпит. При задълбочения подход съществува вътрешна мотивация за учене. Задълбочените мотиви за учене се актуализират при висок познавателен интерес и поддържат разбирането за персонална компетентност и Аз-ефективност. Използва се задълбочената стратегия за учене, като новонаученото се свързва с вече усвоените релевантни знания. За този подход е характерно многостранното запознаване с различни източници. Подходът, ориентиран към постиженията, обхваща мотиви за постижения, основани на принципите на съревнование, потребността от самоусъвършенстване и постигане на високи академични постижения независимо от атрактивността на учебното съдържание за съответния обучаван. Основната стратегия е стратегията, ориентирана към постижения. Тя интегрира умения за гъвкава организация на времето за учене, работното пространство и мобилизация на наличния интелектуален потенциал (по: Цветкова, 2004, 52–54, с. 67).

Изследване на С. Уенстъм (представено по: Цветкова, 2004, с. 27, 31–32) регистрира различни равнища на разбиране на представен текст на студенти. Установява се, че част от студентите, които участват в изследването, само привеждат примери, които илюстрират основната идея в текста, без изобщо да я разбират, докато други студенти се ориентират в основните идеи веднага след прочитане на текста. С. Уенстъм вижда зависимост между различните начини за разбиране на определен текст и различните начини за организирането или структурирането му. В този смисъл много голямо значение имат уменията за проследяване на йерархичните връзки между основните идеи в един текст и техните непосредствени илюстрации, както и за обобщаване на всички ключови моменти. При работа с учебното съдържание е необходимо точно да се идентифицира структурата му и отделните ѝ компоненти.

Динамичните промени в информационното общество, в което живеем, предпоставят изисквания учениците още от начална училищна възраст да се учат как да се ориентират и да работят с учебното съдържание, да диференцират важните, ключовите акценти от маловажното и да учат задълбочено.

Измерения на персонализирането в обучението в начална училищна възраст (резултати от изследване)

В периода декември 2015 г.–януари 2016 г. беше проучено мнението на експерти (преподаватели в Софийски университет „Св. Климент Охридски“), подготвящи начални учители, относно идеи за персонализиране на обучението още в начална училищна възраст с оглед осигуряване на подкрепа, ориентирана към повече отговорност, самостоятелност и инициатива по отношение на собственото учене. Любознателността на малките ученици, желанието им да научат нови неща и да се представят добре, за да получат одобрението на учителя и другите значими възрастни, са изключително благоприятни фак-

тори за постепенното осъзнаване на ползите от ученето. В съвременните условия формирането и развитието на самонасочени учащи трябва да започне именно в начална училищна възраст с откриване на стратегии за повишаване ефективността и удовлетвореността от собственото учене. Натрупването на неуспехи и пропуски отдалечава, увеличава апатията и демотивацията за учене. В този смисъл огромно значение има подготовката във висшите училища на бъдещите начални учители. Още повече, че е много възможно голяма част от тях да срещат затруднения в процеса на собственото си обучение. На този етап от изследването беше търсена различна експертиза и опит, за да се осигурят различни гледни точки при оценяване на потенциала на формулираните решения с оглед усъвършенстване на използвания инструментариум, преди да се разшири кръгът на изследователските търсения.

Областите на научен интерес на експертите са свързани със:

- ✓ алтернативни методи на личностно консултиране, професионално образование и кариерно развитие, професионално ориентиране и консултиране, ключови компетентности и компетентностен подход, мултисензорност в обучението, генеалогичен подход, експертиза за училищни учебници;
- ✓ методика на обучението по български език и литература: формиране на комуникативна компетентност у децата в начална училищна възраст; формиране на читателска култура; специфика на обучението по български език и литература в мултикултурна среда; оценяване на постиженията на учениците в контекста на обучението по български език и литература в начален етап на основната образователна степен;
- ✓ личностно-ориентиран образователен процес; особености на професионалната дейност и личността на учителя; гражданско образование;
- ✓ електронно обучение; информационни и комуникационни технологии в обучението и рехабилитацията на деца със специални образователни потребности; интерактивна образователна мултимедия;
- ✓ методика на преподаването по природни и социални науки в начален етап на обучение; оценяване; интеркултурно образование.

Петимата експерти са от женски пол, тяхната възраст е над 38 години и най-младият от тях има повече от 6 години професионален опит. Разпределението на данните относно професионалните звания и степени е следното:

- двама са професори, един е доцент и двама са асистенти;
- двама са доктори на педагогическите науки, двама са доктори по педагогика и един от тях все още няма докторска степен.

Що се отнася до данните за завършената специалност, те са следните: Педагогика, Българска филология и Начална училищна педагогика.

От формулираните общо 27 твърдения, свързани с постепенното формиране на самонасочени учащи още от начална училищна възраст, тук ще бъдат представени 15 с оглед целите на настоящата публикация, ориентирани към сравнителен анализ на позициите на експерти, подготвящи начални учители

и на начални учители, преподаващи в български държавни и частни училища. По този начин въз основа на различния опит и компетентност на респондентите в двете изследвания се търсят продуктивни решения за оптимизиране на подготовката и квалификацията на началните учители.

Анкетираните начални учители са от градовете София (16 начални учители) и Враца (11 начални учители). Всички са от женски пол. 14 от тях преподават в държавно училище, а 13 в частно училище. 8 от тях имат до 10 години професионален опит, 11 – от 11 до 20 години, 5 начални учители – от 21 до 30 години и 3 имат над 31 години професионален опит. Двама от респондентите са на възраст до 30 години, 8 – от 31 до 40 години, 10 – от 41 до 50 години, и 7 от началните учители са на възраст над 51 години.

Анкетното проучване е проведено през април и май 2016 г. Анкетната карта за началните учители е разработена въз основа на анализа на данните от експертното мнение като броят на въпросите е редуциран и възможностите за персонализиране, отговорност и инициатива на малките ученици се проектират и проследяват в контекста на разработване на персонално електронно портфолио. Доколкото на първия етап на изследването (първото изследване с експерти от Софийски университет „Св. Климент Охридски“) беше установено позитивно отношение на експертите относно използване на ученическо електронно портфолио, а именно при разработването му може да се осигурят повече възможности за персонализиране на обучението. Проучването на предварителните нагласи на началните учители наложи във въвеждащата част на анкетната карта да се представи какво представлява ученическото електронно портфолио. Авторът на настоящата студия води лекционни курсове в бакалавърска и магистърска програми, свързани с използване на електронно портфолио за цели на обучението. В тази връзка установяването на предварителните нагласи на началните учители е много ценно като своеобразна входяща диагностика за техните нагласи и очаквания. Много е важно да се установи дали и доколко началните учители са склонни да приемат, че портфолио, разработвано в електронен формат, осигурява съществени възможности за постигане на значими цели на обучението в начален етап. Началните учители са експерти по отношение на обучението в начален етап и техните предварителни нагласи относно особености на използването на ученическо електронно портфолио би фиксирало значими ориентири при планиране на дейностите, свързани с повишаване на тяхната квалификация, както и при подготовката на бъдещи кадри в сферата на образованието. Преподавателският опит на респондентите, както и опитът от участието в различни квалификационни форми предопределят значимостта, която те придават на различните дейности, реализирани в процеса на разработване на електронно портфолио. Още повече че много от тези дейности се реализират или би следвало да се реализират в процеса на обучение и без да се използва електронно портфолио. Използването на ученическо е-портфолио

обаче предполага сериозно обмисляне на методите и стратегиите за оценяване, които ще се използват, за да се осигурят разнообразни възможности учениците да покажат всичко, което знаят и могат. Познаването на нагласите на началните учители относно възможностите да се постигнат важни цели в процеса на обучение при разработване на портфолио в електронен формат позволява идентифициране на техните актуални потребности и очаквания към обучение, ориентирано към запознаване със специфичните особености и апробиране на електронно портфолио в образователен контекст. По този начин при проектиране на образователни дейности за повишаване на квалификацията на учителите или при подготовка на кадри в сферата на образованието ще се търси силно изразена практическа насоченост с оглед подпомагане на решаването на конкретни проблеми от преподавателската практика.

Експертите и началните учители изразяват степента на съгласието си с представените твърдения, като използват 5-степенна скала (от напълно не съм съгласен/а до напълно съм съгласен/а). За обработката на резултатите е използван софтуерен пакет SPSS 19.0.

Анализ на резултатите от експертната оценка

В настоящата студия ще бъде представено експертното мнение относно 15 твърдения, свързани с различни измерения на персонализирането на обучението, при преобладаващата част от които (с изключение на две от твърденията) експертните мнения се разпределят между степените „по-скоро съм съгласен/а“ и „напълно съм съгласен/а“.

През последните години все по-често се коментират проблемите, свързани с развитието на критичното мислене и креативността. В същото време различни изследвания установяват ниски равнища на разбиране. Независимо от това обучаваните дори и във висшите училища започват да поставят въпроси при затруднения и неясноти едва след целенасочена работа в тази посока. Много често не се познава съответният понятиен апарат, което затруднява както коректното изразяване, така и интерпретирането на определена проблематика. Сериозни затруднения обучаваните срещат при ориентирането и работата с различни източници. В тази връзка за експертна оценка бяха формулирани няколко твърдения, отнасящи се до осигуряване на различни възможности за проверяване на разбирането и уточняване на неясното.

Почти всички експерти (4 от 5 експерти) посочват позитивните степени на скалата по отношение на полезността от установяване на това какво са разбрали учениците и какво не им е станало ясно. Възможно е това да се реализира в последните минути от всеки учебен час в писмен вид (за първокласниците първоначално устно). За двама от експертите разбирането може да се проверява и в устна форма, защото така е по-ефективно, според единия от тях, а според другия е по-бързо.

Повишаването на равнището на разбиране може да се реализира и чрез изясняване и подпомагане от страна на учителя на коректното използване на основните понятия. Доколкото усвояването на понятийния апарат на съответната учебна дисциплина е изключително важно, е необходима системна и продължителна работа в тази посока. Възможно е да се подготвят разноцветни карти, дневници, картинни речници. С оглед по-големите възможности и за онагледяване, и за ориентиране, електронните дневници и картинни речници са за предпочитане като е важно да се проследи доколко точни са собствените дефиниции. Всички експерти са единодушни в полезността на разноцветни дневници в електронен вид или на хартия с основните понятия по даден учебен предмет.

Поставянето на задачи за обяснение в избрана от ученика форма (рисунок/схема/музика/текст (поезия или проза)/видео/презентация) също се възприема положително от експертите. Важен момент, върху който е необходимо да се акцентира е осигуряването на възможност за личен избор на формат за представяне. Още повече, че по този начин ще се разнообрази представянето, ще се осигурят условия за ангажиране на повече сензорни системи и това ще съдейства за подобряване на разбирането.

Друг значим аспект, свързан с повишаване равнището на разбиране, е поставянето на въпроси от страна на учениците, затова беше формулирано и твърдението „Важно е поставянето на задачи за формулиране на ясни и конкретни въпроси относно изучаван проблем“. Експертната оценка е положителна, доколкото поставянето на конкретни въпроси е от изключително значение за подобряване на разбирането на указания, и инструкции, както и за разбиране на различни гледни точки, и формулиране на обща позиция. Много е важно да се развият увереността и уменията на малките ученици да поставят ясни и конкретни въпроси във всички ситуации, когато имат съмнения или притеснения. Важно е да се посочи също, че относно значимостта на развитието на уменията за формулиране на конкретни въпроси експертите са почти единодушни като четирима (от общо пет експерти) са посочили напълно съм съгласен/а и само един от тях – по-скоро съм съгласен/а. Това е най-позитивно възприеманото твърдение в сравнителен план с останалите твърдения, отнасящи се до установяването на равнището на разбиране при изучаване на учебното съдържание, които бяха представени за експертна оценка.

В търсене на ориентири относно значими решения, свързани с подпомагане на отговорността, инициативата и осъзнатите лични избори в процеса на обучение, през последните три години в работата си със студенти от първи курс, редовно и задочно обучение на специалност Педагогика, Факултет по педагогика на СУ „Св. Климент Охридски“ използвам задачи за систематизиране и обобщаване на важните акценти в кратък научен текст. В периода 2014–2015 година модифицирах някои от задачите, като в отделни случаи аз обяснявах отново и уточнявахме разбраното от лекцията по съответния проблем, а в други – студентите разполагаха с кратък текст и ключовите думи, чрез които да

представят и обяснят на останалите си колеги определени актуални процеси. Прави впечатление, че когато отново се представят и обяснят водещи понятия и идеи, обсъждани вече на лекция, в някои от групите студентите успяват да представят последователно изложение (експозе). Когато обаче групите разполагат с кратки текстове и основните ключови думи, които би следвало да ги ориентират във важното и значимото независимо от задължителното изискване да поставят въпроси при неясноти, защото трябва да обяснят на останалите си колеги в последствие, студентите срещат редица затруднения. Някои от тях поставят въпроси относно особеностите на съответната задача (какво трябва да направят) или относно самия текст, главно за изясняване на основните понятия. При представянето обаче много често експозето не е добре структурирано, дори липсват много от ключовите думи, а се представя това, което е направило впечатление като важно за членовете на съответната група. Освен това, когато се поставят въпроси, членовете на групата срещат затруднения да обяснят.

Очевидно в процеса на обучение в училище не остава време не просто за проследяване на индивидуалното развитие на всеки от учениците, но и за подпомагане на техните самостоятелни усилия за преценяване и осмисляне на необходимите познания и умения, които са личностно значими с оглед бъдещи перспективи за развитие.

Тревожните резултати от редица изследвания фокусират вниманието върху необходимостта от проверяване на възможности за подпомагане на самостоятелно систематизиране и обобщаване на важните акценти, които биха могли да се реализират в начална училищна възраст.

Формулираните твърдения в тази област, представени за експертна оценка, бяха няколко. Предвид целите на настоящото изложение тук ще бъде представено само едно от тях, относно което мненията на експертите се разпределят между позитивните степени на скалата („напълно съм съгласен/а“ и „по-скоро съм съгласен/а“), доколкото по този начин постепенно учениците ще се научат да се ориентират във водещите акценти на всеки текст, да структурират и да представят най-същественото от изучаваното. Това твърдение е свързано с необходимостта от поставяне на задачи за измисляне на лого и мото или за използване на различни техники за систематизиране, обобщаване и представяне на учебно съдържание, включително в табличен или графичен вид.

Следващите няколко твърдения се отнасят до осигуряване на възможности за избор на формат на представяне на определено учебно съдържание (текст, схема, рисунка, танц, презентация, кратък етюд, видео или аудио). Много е важно всеки ученик да има възможност да преживява успехи благодарение на индивидуалните му способности и таланти, като в същото време се поощрява да изпробва в други ситуации други форми на представяне. Единствено като изпробват различни възможности, малките ученици разбират в какво са добри и в какви области имат перспективи за развитие, което трансформира ученето в привлекателна и значима дейност, предизвикваща

радост и удовлетворение. Освен това чрез осигуряване на възможности за проява на различните способности на учениците ще се редуцира скучното представяне в еднакъв формат, а за учениците, които не са разбрали нещо от изучаваното учебно съдържание, ще се осигурят още възможности за обяснение с помощта на техните съученици. По този начин в класната стая ще се представят и авторски произведения на малките ученици.

Всички експерти посочват позитивните степени на скалата относно твърдението „Началният учител трябва да поставя различни задачи, съобразно затрудненията, интересите и способностите, а учениците да имат възможност (когато е удачно) сами да изберат формат за представяне“.

Планирането на разнообразни варианти на представяне може да включва задачи за създаване от учениците на фото или музикални колажи, комикси, истории (текст или видео), етюди за свързване на идеи, събития, личности като се обяснят основанията. Реализирането на подобни дейности също се оценява позитивно от всички експерти. Обсъждането с учениците как да селектират и вземат решение относно начина на представяне в зависимост от различните цели подпомага постигането на висока релевантност по отношение на изискванията и коректното интерпретиране.

В бланката за експертна оценка бяха включени и твърдения, отнасящи се до осигуряване на възможности за самооценяване и саморефлексия (доколкото е възможно съобразно възрастовите особености на учениците) с подкрепа от страна на учителя. Формирането на самонасочени учащи е немислимо или поне е много трудно осъществимо без подобни дейности. Всеки ученик още от начална училищна възраст постепенно трябва да придобива увереност и да може да идентифицира какво е постигнал и какво е необходимо да се направи още с оглед перманентно усъвършенстване и преодоляване на съществуващи неясноти и пропуски в кратки срокове. Рефлектирането върху направеното и наученото от страна на учениците съдейства за повишаване равнището на осъзнатост и отговорност в процеса на обучение. Както при самооценяването, така и при елементите на саморефлексия малките ученици се ориентират въз основа на ясни критерии за оценка, обратната връзка и оценяването от страна на учителя.

Планирането на самооценяване при отделни задачи преди оценяването от учителя (при ясни критерии за оценка и с помощ от учителя, особено за първокласниците) е също сред позитивно възприеманите възможности като мненията на експертите се разпределят между степените напълно съм съгласен/а (4 от 5 експерти) и по-скоро съм съгласен/а (1 от 5 експерти).

Позитивно оценено е и представянето от страна на учениците на саморефлексия (зная, мога, затруднява ме, искам да науча още) в табличен вид при завършване на всеки раздел.

Твърдението „Необходимо е да се създава ученическо е-портфолио с най-добрите продукти, което да се представя на семейството“ също беше предложено на вниманието на петимата експерти. Доколкото формирането

на самонасочени учащи е свързано с реализиране на цялостна концепция за разработване и поддържане на портфолио по-скоро в електронен формат поради разнообразните възможности на създадените платформи за електронно портфолио. Трима от тях посочват по-скоро съм съгласен/а, като един експерт уточнява полезността не само на електронното, но и на хартиеното учебническо портфолио. Останалите двама експерти са напълно убедени в ценността на използването на дигитално портфолио за целите на обучението в начална училищна възраст.

За експертна оценка бяха представени и твърдения относно проектиране на дейности, стимулиращи по-високо равнище на активност, инициатива и творчество от страна на малките ученици.

„Необходимо е често да се използват релевантни недовършени истории, стихотворения, рисунки, схеми, чертежи, видео, презентации, които да се интерпретират и представят от учениците“, е друго твърдение за преценка от страна на експертите, относно което те също посочват позитивните степени на скалата. Възприема се потенциалът на подобни дейности, разкриващи разнообразни възможности за проява на индивидуалните особености и предпочитания на малките ученици, както и за разнообразяване и увеличаване на атрактивността на представянето на подготвените артефакти. Още повече че в случаите, когато се разработва портфолио в хартиен или електронен формат, именно разнообразните и атрактивни артефакти допринасят за по-добро представяне на собствената личност и постижения. Свободата да интерпретираш и довършиш дадена идея, послание, настроение, свързани с изучаваното учебно съдържание, позволява преживяване на съавторство, личен принос в създаването на смисъл или нова реалност. В коментарите си към това твърдение двама от експертите доуточняват необходимостта от откриване на оптималното съотношение с оглед ефективно постигане на предварително формулираните цели.

Друго твърдение, което се отнася до осигуряване на свобода за интерпретиране и преживяване на авторство, е: „Учителят трябва да планира всеки учебен час (и все пак не самоцелно) поне една творческа задача (по избор: писане на кратко стихотворение или измисляне на отделни движения за танц, или кратък етюд, или схема, или рисунка, или развиване на идея по изучаваната тема и др. подходящо)“. Възможен вариант е да се постави като задача, която да се реализира по време на занималня, ако е необходимо повече време, а само да се представи в следващ учебен час. Относно това твърдение има една по-скоро негативна оценка, две по-скоро позитивни и две напълно позитивни оценки. Посочените основания за повече или по-малко резервирано отношение са свързани с твърде често реализиране (всеки учебен час) и конкретно за писането на стихотворение един от експертите посочва, че „в 1.–4. клас стихотворение се съчинява само колективно“.

Последната група от формулирани твърдения, които се оценяват позитивно от експертите, се отнася до осигуряване на възможности за разпознаване

и осмисляне на ролята на емоциите и значението на ценностите. Развитието на емоционалната интелигентност е от огромно значение за пълноценната персонална и професионална реализация, както и за ефективната социална интеграция на младите хора. Емоционалният самоконтрол е ключов елемент при реализирането на саморегулирано учене.

В тази връзка високо се оценява значимостта на поставянето на въпроси от страна на учителя относно емоционалното състояние на учениците (собственото и това на другите) по време на работа, особено при групови дейности. Малките ученици ще се научат да отграничават и да осъзнават значението на емоциите само ако учителят винаги използва подходящите възможности за фокусиране на вниманието им в тази посока.

Актуалните ценностни ориентации все по-често фокусират общественото внимание и са в центъра на изследователските търсения. В публичното пространство непрекъснато се коментират ценностите на младите хора, какви са, колко са различни. Организиран се разнообразни културни събития, ориентирани приоритетно към децата и младите хора. Много от тях са безплатни и ангажират популярни личности и различни институции – Националният дворец на културата (НДК) в София, галерии, музеи, книжарници, и отворени пространства в различни градове на България. В същото време ескалира агресията в училище и извън него. В много училища се наблюдава апатия, отчуждение или цинично отношение, както и отсъствие на уважение към авторитетите.

В тази връзка беше формулирано и следващото позитивно оценено твърдение от тази група, а именно: „Често трябва да се насочва вниманието към определени ценности и да се поставят задачи за оценяване на значението или ценността на идеи, дейности и събития“.

Последното твърдение в тази област, включено в бланката за експертна оценка, което се възприема от експертите, е: „Полезно е да се планират задачи за изразяване на настроението (от прочетено или преживяно) чрез създаване на продукт по избор (рисунка, схема, оригами, стих, песен, видео или др. подходящо)“. С акцент отново върху планиране на възможности за персонализиране на обучението в начален етап на основната образователна степен.

Въз основа на експертната оценка относно решенията от последната група, ориентирани към развитието на емоционалната интелигентност на малките ученици, би могло да се посочи, че най-позитивно се възприема честото насочване на вниманието на малките ученици към определени ценности и поставянето на задачи за оценяване на значението или ценността на идеи, дейности и събития. Много високо оценени са и останалите две представени твърдения: „Често трябва да се поставят въпроси относно емоционалното състояние (собственото и това на другите) по време на работа, особено при групови дейности“ и „Полезно е да се планират задачи за изразяване на настроението (от прочетено или преживяно) чрез създаване на продукт по избор (рисунка, схема, оригами, стих, песен, видео или др. подходящо).

Анализ на данните от анкетното проучване с начални учители

Несъмнено едни от най-сериозните възможности на електронното портфолио са свързани с реализирането на формиращо оценяване, самооценяване и саморефлексия. Активното участие в процесите на оценяване и самооценяване позволява всеки ученик постепенно да се научи да проследява собствения прогрес в ученето и как се оценява. Освен това перманентното диагностициране на постиженията и пропуските е основа за проектиране на варианти за персонализиране на обучението. Поради тази причина в анкетното проучване с начални учители беше конкретизиран контекстът (процесът на разработване на ученическо е-портфолио), за разлика от експертното мнение, където се преценяваха възможности за персонализиране в по-широк контекст и отделно използването на ученическо е-портфолио. Както вече беше посочено, познаването на нагласите на началните учители относно възможностите да се постигнат важни цели в процеса на обучение при разработване на портфолио в електронен формат позволява идентифициране на техните актуални потребности и очаквания към обучение, ориентирано към запознаване със специфичните особености и апробиране на електронно портфолио в образователен контекст. Това насочва усилията в търсене на силно изразена практическа насоченост при проектиране на образователни дейности за повишаване на квалификацията на учителите или при подготовка на бъдещи педагогически специалисти. С оглед малкия брой на изследваните начални учители при анализирането на резултатите ще бъдат посочвани абсолютните честоти (вж. разпределението на данните от анкетното проучване в таблица 1).

Резултатите от анкетното проучване с начални учители от градовете София и Враца показват, че нито един от тях не използва електронно портфолио. След този филтриращ въпрос в анкетната карта тези от учителите, посочили негативната опция, трябваше да отговорят и на въпрос относно склонността за използване на ученическо електронно портфолио. Доколкото никой от респондентите не използва е-портфолио, въпросът за потенциалната им готовност да го използват в бъдеще ги диференцира в две почти равни групи, като 14 от началните учители (при общо 27 респонденти) посочват позитивните степени на скалата. По този начин всъщност се отграничават не просто различни нагласи и отношение, а и различни потребности и очаквания, свързани с подготовката и подкрепата при въвеждане на концепцията за създаване на електронно портфолио.

Таблица 1. Абсолютни честоти

Твърдение	Напълно не съм съгласен/а	По-скоро не съм съгласен/а	Не мога да преценя	По-скоро съм съгласен/а	Напълно съм съгласен/а
Възрастта на учениците е водещ фактор относно използването на е-портфолио.	6	1	4	11	5
Е-портфолиото позволява непрекъснато проследяване на индивидуалния прогрес и своевременно обратна връзка от преподавателя (и съучениците), което съдейства за усъвършенстване на материалите, и по-високи финални резултати.	–	3	2	16	6
Обсъждането в процеса на работа подпомага разбирането на критериите за оценяване от страна на учениците.	1	1	8	9	8
Обсъждането на силните и слабите страни в процеса работа помага учениците да се научат да оценяват.	1	2	3	7	14
Използването му съдейства за поемане на повече отговорност от страна на ученика за собственото му учене.	2	4	11	7	3
Самооценяването и саморефлексията подпомагат по-ефективно планиране и проследяване на собствения прогрес от страна на ученика (какво знае и може, и какво е необходимо да научи).	1	3	6	14	3
Е-портфолиото осигурява повече възможности за съобразяване с индивидуалните възможности и потребности на учениците с цел по-добро разбиране на учебното съдържание.	–	4	4	14	5

Използването му съдейства за по-задълбочено обмисляне какво от изучаваното е важно за развитието на всеки ученик.	2	2	5	16	2
Е-портфолиото осигурява разнообразни възможности за по-атрактивно презентирание на селектирани постижения.	1	3	6	8	9
Контролирането на достъпа до собствените материали позволява по-добро съобразяване с особеностите на различни аудитории (учителя, съучениците, други учители) при представяне на постиженията.	1	3	7	10	6
Познаването от страна на ученика на силните му страни и затрудненията мотивира по-голяма активност в процеса на обучение.	–	4	10	9	4
Разнообразните възможности за избор на формат при представяне на определени материали стимулира по-голяма инициатива от страна на учениците.	1	2	10	11	3
Запознаването с материалите на другите ученици стимулира по-активна работа за усъвършенстване на собствените материали.	–	4	4	13	6

При вземането на решение относно използването на персонално електронно портфолио като детерминиращ фактор се откроява възрастта на учениците. Преобладаващата част от анкетираните начални учители (16 от 27 начални учители) все пак посочват позитивните степени на скалата в потвърждение на неговата значимост. Тези резултати показват осъзнати потребности от подготовка както на учителите, така и на малките ученици, ориентирана към изясняване на подходящите инструменти на платформата, които ще се използват и разпределението на основните функции. Доколкото селектирането на основните задачи и дейности в платформа за създаване и поддържане на електронно портфолио несъмнено се детерминира от познанията и уменията на учениците, както и от дигиталната компетентност на началните учители да осигуряват подкрепа при използването на необходимите инструменти. В този смисъл работата по определените задачи в платформа за електронно портфо-

лио в начален етап в много висока степен е възможно да изисква и сериозна подкрепа от учители по информационни технологии.

Разработването на персонално ученическо е-портфолио предполага и системно развитие на самостоятелност и отговорност към собственото учене от страна на малките ученици. Още в първите години от училищния живот с подкрепата на своя учител те би следвало да експериментират и да участват във вземането на решения относно личностно значими избори.

Поддържането на електронно портфолио би се превърнало в непосилна задача, ако в процеса на работа постепенно учениците не поемат отговорност за процеса на учене. Доколко е във възможностите на малките ученици да преодолеят съществуващите стереотипи относно отговорностите в обучението и собствените си задължения? Резултатите показват, че мненията на преподаващата част от началните учители се разпределят между „не мога да преценя“ и позитивните степени на скалата. Почти еднакъв е броят на началните учители, които нямат категорична позиция относно възможностите в процеса на разработване на е-портфолио да се развива отговорност към собственото учене (11 от 27 начални учители), и тези, които са позитивно настроени (10 от 27 респонденти). Тези данни очертават по-скоро готовност за по-задълбочено запознаване със специфичните особености на електронното портфолио и за апробирането му в практиката, за да се проверят тези възможности. В тази връзка важен аспект от обучението или повишаването на квалификацията на педагогическите кадри е свързан именно с представяне на решения или конкретни практики, ориентирани към стимулиране на самостоятелност и отговорност включително и в контекста на разработване на ученическо електронно портфолио. Още повече, че сравнително големият брой начални учители, посочили опцията „не мога да преценя“, позволява интерпретиране и по-по-сока оценяване на високата значимост на конкретните решения, които ще се възприемат в процеса на разработване на електронното портфолио.

Предварителните мнения и нагласи на анкетираните начални учители относно потенциала на електронното портфолио на обучаваните за реализиране на цели, свързани с осигуряване на повече възможности за персонализиране с оглед повишаване равнището на разбиране на учебното съдържание, са също по-скоро позитивни (19 от 27 респонденти посочват позитивните степени на скалата). Очевидно в голямата си част учителите оценяват високо възможностите да се предоставят допълнителни онлайн ресурси в различни формати с цел постигане на по-голяма релевантност на стиловете на учене, интересите, предварителния опит и равнището на познания на учениците. По този начин се осигуряват разнообразни възможности за задълбочено учене, разширяване и надграждане на познанията особено за учениците с по-слаби и с високи постижения.

Нещо повече, в представите на по-голямата част от респондентите ученическото електронно портфолио притежава също сериозен потенциал за

стимулиране на осмисляне на личностно значимото за всеки. 18 от 27 анкетираните начални учители посочват позитивните степени на скалата относно възможностите за обмисляне в процеса на разработване на е-портфолио на важното от изучаваното учебно съдържание за развитието на всеки ученик. Очевидно високо се оценява разнообразната информация относно постиженията и слабите страни, критериите за оценяване и отграничаването на важното от маловажното, която може да се осигурява благодарение на перманентната обратна връзка, самооценяването и саморефлексията. Поставени в ситуации, изискващи да преценяват и обясняват, постепенно учениците още от начална училищна възраст биха могли да се ориентират по-лесно и да вземат активно участие в процеса на вземане на решения, свързани с развитието на техните интереси и способности.

Предимно позитивни са и предварителните нагласи на анкетираните начални учители по отношение на потенциала на ученическото електронно портфолио за реализиране на цели, ориентирани към повишаване атрактивността на подготвяните материали (17 от 27 респонденти са посочили позитивните степени на скалата). Както учениците, така и началните учители биха могли да използват различни технологии при подготовката на материалите и ресурсите, които ще интегрират. В тази връзка много често е важно доброто ориентиране в необходими ценни ресурси или необходима помощ за разработване на по-атрактивни материали. Началните учители биха могли да разработват или да адаптират различни съществуващи онлайн ресурси към потребностите, интересите и стиловете на учене на своите ученици с цел повишаване на равнището на разбиране. С оглед реализиране на подобни цели в платформата за създаване и поддържане на електронно портфолио Mahara например е възможно да се интегрира външно съдържание: Google Apps, Glogster, Youtube, Google Video, Prezi, TeacherTube и др. В тази връзка при обучението и повишаването на квалификацията на началните учители е важно те да се запознаят с различните възможности, със съществуващи онлайн ресурси и интегрирането им в електронното портфолио за реализиране на различни цели в обучението в начален етап.

Планираните възможности за самоизразяване и атрактивно презентиране сами по себе си са важни, но с оглед подпомагане на учениците в постигане на по-добро представяне, съобразено с различни очаквания и изисквания, е много по-важно да се научат, представяйки себе си и това, което знаят и могат, да комуникират ефективно с различни публики. В тази връзка бяха проучени предварителните нагласи на началните учители и относно тези възможности в контекста на разработването на персонално електронно портфолио и беше установено, че по-голямата част от тях (16 от 27 респонденти) посочват позитивните степени на скалата. Платформа за създаване и поддържане на електронно портфолио предоставя възможности за диференциран и с различна продължителност достъп до различни части от е-портфолиото. Различни

потребители могат в едно и също време да имат достъп до едни и същи или различни конфигурации артефакти, като по всяко време е възможно достъпът да се прекъсне (ако определени потребители създават проблеми и конфликти) или да се промени при необходимост от запознаване с още артефакти, които са включени в електронното портфолио на отделен ученик. Възможностите за лесно регрупиране в платформата Mahara например позволяват и лесно взаимно оценяване на групови дейности или диференциране в различни групи с цел реализиране на различни специфични компоненти от една дейност.

В тази връзка е важно предварително учениците да разберат дали ще е необходимо да се предоставя достъп и на какви потребители, както и да се подпомагат при селектирането и описанието на конфигурациите от артефакти, които ще бъдат предназначени за различни аудитории.

Би могло да се посочи също, че разликата в абсолютните стойности на посочилите позитивните степени на скалата и останалите респонденти е сравнително малка. Този факт е значим, доколкото фокусира вниманието върху потребностите при запознаване с определена платформа за създаване и поддържане на електронно портфолио с началните учители да се коментират специфичните ѝ особености и различните възможности, които могат да използват за реализиране на подобни цели.

Изключително позитивни са предварителните нагласи на анкетираните начални учители (22 от 27 анкетирани начални учители посочват позитивните степени на скалата) относно потенциала на електронното портфолио за осигуряване на индивидуална подкрепа в процеса на разработване с цел усъвършенстване на материалите и по-добри финални продукти. Коментирането на силните и слабите страни несъмнено е сериозна основа за преосмисляне на собствените идеи и гледни точки. В същото време е още една възможност за откриване на силни аргументи в подкрепа на важните позиции и интерпретации.

Освен това непрекъснатото обсъждане на качеството на подготвяните артефакти предоставя разнообразни възможности за по-добро обяснение на критериите за оценка. Преобладаващата част от началните учители и тук посочват позитивните степени на скалата (17 от 27 респонденти). Всичко, което е останало неразбрано, се проектира в процеса на разработване на електронното портфолио и началният учител при проследяването на индивидуалния прогрес на всеки ученик може да идентифицира неяснотите и да осигури насоки за усъвършенстване. Прави впечатление сравнително високата абсолютна честота (8 от 27 респонденти) на посочилите опцията „не мога да преценя“. Само двама респонденти са посочили негативните степени на скалата. Тези данни заслужават сериозно внимание, защото насочват към значимостта на обратната връзка и оценяването от страна на учителя. Независимо от потенциалните възможности именно адекватната и конструктивна обратна връзка от началния учител позволява по-добро разбиране на критериите за оценка от страна на учениците.

Много категорично 21 от 27 анкетирани начални учители споделят позицията, че поставени в ситуация да получават и да осигуряват обратна връзка, малките ученици постепенно ще се научат да оценяват. В процеса на разработване на електронно портфолио оценяването ще се възприема по-лесно като естествена част от обучението.

В процеса на разработване на изискваните артефакти и непрекъснато проследяване както своя прогрес, така и на прогреса на останалите ученици, всеки от учениците постепенно ще се научи и да се самооценява. Потенциалът на електронното портфолио за планиране и проследяване от страна на учениците на собствения им прогрес в ученето макар и не толкова категорично в сравнение с останалите твърдения, свързани с възможностите за подпомагане на оценяването, все пак се възприема позитивно от по-голямата част от анкетираните начални учители (17 от 27 респонденти посочват позитивните степени на скалата). Потенциално обяснение може да бъде търсено по посока специфичните възрастови особености и познавателните възможности на учениците.

Любознателността и стремежът да се създава, характерни за начална училищна възраст, задължително изискват осигуряване на различни възможности за проява на творчество от страна на малките ученици, доколкото се легитимира определена свобода на личен избор, активност и инициатива.

В анкетното проучване с начални учители бяха установени и предварителните нагласи, свързани с възможностите на електронното портфолио да стимулира по-висока активност, инициатива и проява на оригиналност. Нормално е, особено при преценяване на потенциала за стимулиране на по-висока активност на учениците с оглед липсата на личен опит от апробиране много често, да се посочва „не мога да преценя“ (10 от 27 респонденти). 13 от 27 анкетирани начални учители обаче посочват позитивните степени на скалата вероятно поради данните за повишаване на мотивацията и активността при работа в електронна платформа и интензивното развитие на информационните и комуникационните технологии (ИКТ). По отношение и на тези потенциални възможности на е-портфолиото незначителен брой от респондентите посочват „по-скоро не съм съгласен/а“. Този факт е особено благоприятен и като индикатор за отвореност към възприемане на нови решения, които да се апробират в собствената преподавателска практика. Както е известно, предварителното негативно отношение и резервираност са сериозни бариери при обучението и повишаването на квалификацията на учителите, които силно биха затруднили запознаването и апробирането на всички възможности на ученическото е-портфолио.

Предварителните нагласи относно потенциала на е-портфолиото за стимулиране на инициатива от страна на малките ученици в следствие на разнообразните възможности за избор при разработване на техните е-портфолия са сходни с горепосоченото. 10 от 27 начални учители посочват „не мога да преценя“, а 14 избират позитивните степени на скалата.

Много по-категорична позиция се обособява по отношение на възможностите за провокиране поради запознаването с материалите на другите ученици на по-активна работа за усъвършенстване на собствените материали от електронното портфолио (19 от 27 респонденти посочват позитивните степени на скалата). Резултати от собствени проучвания и наблюдения също потвърждават мотивиращия ефект на проследяването на чуждия опит. Много често именно по този начин определени обучавани се ориентират по-лесно в изискванията и концентрират повече усилия, за да демонстрират по-добри постижения и оригинални продукти. Още повече че възможностите за проследяване на обратната връзка, осигурявана на всеки ученик, създава благоприятни условия да не се допускат едни и същи грешки. Важен момент тук е да се планират достатъчно творчески задачи.

Обсъждане на резултатите в сравнителен план

Само някои от твърденията за експертна оценка и в анкетното проучване с начални учители бяха сходни. Обобщенията относно тях ще бъдат представени в сравнителен план и ще се акцентира върху различните твърдения, представени за експертна оценка или при проучване на предварителните нагласи на анкетираните начални учители.

1. В сравнителен план се очертава определена готовност на анкетираните начални учители да апробират възможностите на основните инструменти на платформа за създаване и поддържане на електронно портфолио. Прави впечатление, че като цяло по отношение на представените потенциални възможности на ученическото е-портфолио незначителен брой от респондентите посочват негативните степени на скалата. Това е особено благоприятна предпоставка за по-задълбочено запознаване и апробиране в собствената преподавателска практика. Експертите също високо оценяват представените решения за персонализиране на обучението в начален етап.

2. Прави впечатление, че сравнително голям брой от анкетираните начални учители посочват опцията „не мога да преценя“ по отношение на твърденията относно стимулиране на повече отговорност и проследяване на собствен прогрес от страна на учениците в процеса на обучение, относно стимулиране на по-голяма активност и инициатива от страна на малките ученици, както и относно разнообразните възможности за по-атрактивно и съобразено с изискванията на различни публики представяне на собствената личност и постижения. Само частично това може да се обясни с изявени потребности от задълбочено познаване на концепцията за използване на електронно портфолио, запознаването с подходящ софтуер за създаване на електронно портфолио и апробирането в собствената преподавателска практика. Всъщност това са сериозни проблеми, които съществуват в по-широк контекст и са обект на перманентни дискусии относно повишаването на качеството на образование-

то. Не е възможно те да не се проектират и при проучване на предварителните нагласи относно значими особености на ученическото електронно портфолио, когато се използва за различни цели в обучението.

3. При проучването на предварителните нагласи на началните учители относно възможностите в процеса на разработване на е-портфолио да се развива отговорността на малките ученици към собственото им учене, се диференцират две големи групи – на нямащи категорична позиция и посочващи позитивните степени на скалата. При преценяване на конкретни решения за стимулиране на отговорност от страна на малките ученици за собственото им учене експертите са определено позитивно настроени относно потенциалните им ползи. Предварителните нагласи на началните учители всъщност са сходни с описваните затруднения в специализираната литература, свързани с нежелание на обучаваните да поемат отговорност за тяхното учене, като поддържат персонално е-портфолио. В тази връзка е необходимо да се акцентира върху подбора на конкретните задачи, които ще бъдат изпълнявани и проследявани в платформа за създаване на е-портфолио или като се използват други технологии за създаване на е-портфолио.

4. Категорично като положително както от начални учители, така и от експертите се възприема влиянието на разнообразяването на възможностите за персонализиране на обучението за подобряване на равнището на разбиране на изучаваното учебно съдържание. Най-висока степен на съгласие относно конкретните решения в тази насока експертите изразяват по отношение на „поставянето на задачи за формулиране на ясни и конкретни въпроси от страна на учениците“ и „разработването на разноцветни дневници с основните понятия по даден учебен предмет в електронен или хартиен формат“.

5. Както анкетираните начални учители, така и експертите, включили се в проучването, преценяват позитивно възможностите при използване на ученическо е-портфолио да се стимулира осмисляне и систематизиране на важното и личностно значимото за всеки от малките ученици и на тази основа да се правят личностно значими избори при демонстриране на техните постижения.

6. По отношение на потенциала на различни решения за разнообразяване и повишаване на атрактивността при презентиране на значимите постижения би могло да се обобщи, че преобладаващата част от респондентите, включили се в двете проучвания, посочват позитивните степени на скалата. Обикновено една платформа за създаване на електронно портфолио позволява интегриране на външно съдържание. Съчетаването на различни технологии може да направи представянето по-разнообразно, интересно, а в определени случаи и по-достъпно за разбиране. Тези възможности на платформа за създаване на е-портфолио биха могли пълноценно да се използват и от началните учители при разработването и адаптирането на различни ресурси, които да се представят на учениците с различни потребности и интереси. В тази връзка сериозно внимание заслужава и възможността за съобразя-

ване на представянето с различните потребности и изисквания на определени публики, които биха имали достъп до материалите. Платформа за създаване и поддържане на електронно портфолио предоставя възможности за диференциран и с различна продължителност достъп до различни части от е-портфолиото. Що се отнася до експертната оценка, най-висока степен на съгласие относно представените решения в настоящата публикация в тази насока се генерира около „Планиране на задачи за създаване от учениците на фото или музикални колажи, комикси, истории (текст или видео), етюди за свързване на идеи, събития, личности като се обяснят основанията“.

7. При проучване на потенциала на електронното портфолио за реализиране на различни цели в обучението несъмнено е важно да се постави акцент върху тези негови възможности, които са свързани с реализиране на формиращо оценяване, самооценяване и саморефлексия и на тази основа проследяване на собствения прогрес от всеки ученик и постепенно научаване как се оценява. Поради тази причина в анкетното проучване с начални учители беше конкретизиран контекстът, за разлика от експертното мнение, където се преценяваха възможностите в по-широк контекст и отделно използването на ученическо е-портфолио. Независимо от това преобладаващата част от респондентите посочват позитивните степени на скалата. Прави впечатление, че много голям брой начални учители посочват позитивните степени на скалата относно потенциала на е-портфолиото за осъществяване на формиращо оценяване и за подпомагане на малките ученици да се научат да оценяват в процеса на подготовка на своето електронно портфолио. Експертите оценяват много високо реализирането на самооценяване за отделни задачи преди оценяването от учителя (при ясни критерии за оценка и с помощ от учителя, особено за първокласниците). Би могло да се посочи също, че експертите оценяват високо и необходимостта от представяне в табличен вид на саморефлексия (зная, мога, затруднява ме, искам да науча още) при завършване на всеки раздел. Тези резултати всъщност разкриват по-скоро различни акценти, които поставят началните учители и експертите. Докато за началните учители сякаш по-лесно разпознаваеми са възможностите на е-портфолиото за подпомагане на оценяването и научаването на малките ученици как да оценяват, експертите оценяват високо проектирането на дейности за самооценяване и саморефлексия. Тези констатации обаче изискват по-задълбочено проучване, затова тук само се маркират като перспективи за бъдещи изследвания.

8. Преценяването на потенциала на различни решения за повишаване на активността, инициативата и проявата на творчество от страна на малките ученици може да се обобщи по следния начин. Сравнително голям брой от анкетираните начални учители посочват опцията „не мога да преценя“, което е обяснимо предвид липсата на личен опит от апробиране. Преобладаващата част от респондентите все пак избират позитивните степени на скалата. Като цяло мненията на експертите се разпределят между позитивните степени на

скалата. Честото използване на релевантни недовършени истории, стихотворения, рисунки, схеми, чертежи, видео, презентации, които да се интерпретират и представят от учениците се оценява високо от експертите. Мненията им обаче се разсейват при другото твърдение, което се отнася до осигуряване на свобода за интерпретиране и преживяване на авторство, а именно: „Учителят трябва да планира всеки учебен час (и все пак не самоцелно) поне една творческа задача (по избор: писане на кратко стихотворение или измисляне на отделни движения за танц, или кратък етюд, или схема, или рисунка, или развиване на идея по изучаваната тема и др. подходящо)“. Вероятно главно поради възрастовите особености на учениците експертите сякаш оценяват значимостта по-скоро на дейностите, изискващи създаване на смисъл в съавторство, като се довърши определен творчески продукт или идея.

9. Само за експертна оценка бяха представени няколко твърдения, които се отнасят до осигуряване на възможности за разпознаване и осмисляне на ролята на емоциите и значението на ценностите. Доколкото емоционалният самоконтрол е ключов елемент при реализирането на саморегулирано учене. Много високо експертите оценяват често реализиране на дейности за насочване на вниманието на малките ученици към определени ценности и поставянето на задачи за оценяване на значението или ценността на идеи, дейности и събития.

Заклучение

Ако се върна към древната мъдрост, с която започнах, малките ученици ще могат да продължат по „Пътя“ или да учат през целия си живот единствено когато са получили подкрепа от учителя си за установяване на начините всеки от тях да учи ефективно. Доколкото всеки може да изпитва удовлетворение, ако е в състояние да упражнява контрол в известна степен върху процесите, в които участва.

Персонализирането на обучението е свързано с реализиране на повече индивидуални и групови дейности съобразно установените постижения и затруднения на малките ученици. Развитието на технологиите непрекъснато ще увеличава възможностите за избор и съобразяване с индивидуалните потребности и интереси. Използването на различни технологични решения, за да се представи или обясни нещо пред аудитория позволява проява на креативност при представяне на авторски артефакти. В същото време са необходими както добро равнище на разбиране, така и добро структуриране на изложението. Свободата за избор на формат при представяне съдейства за повишаване на атрактивността и за разнообразяване на възможностите за обяснение и по-добро разбиране от страна на другите ученици. Още повече че ще се осигурят различни възможности за проява на индивидуалните способности и таланти на малките ученици, и оценяването ще се превърне в естествена част от процеса на обучение.

В този смисъл за експертна оценка бяха представени различни варианти за персонализиране на обучението в начална училищна възраст с оглед постепенно формиране на самонасочени учаци.

Прави впечатление, че експертите се обединяват и оценяват най-високо решенията, отнасящи се до развитие на емоционалната интелигентност на малките ученици, както и различните възможности за самооценяване и елементи на саморефлексия. Позитивно е отношението към разработване на ученическо е-портфолио. Вероятно поради това, че използването на електронно портфолио ще улесни реструктурирането, обобщаването и представянето на селектирани артефакти съобразно различни цели и характеристиките на съответните аудитории. Високо оценени са и решенията, отнасящи се до различни възможности за проверяване на равнището на разбиране, включително чрез личен избор относно формат на представяне, доколкото основният фокус е точно върху различни варианти на персонализиране.

Въз основа на резултатите от експертната оценка беше разработена анкетна карта за учители, преподаващи в начален етап като различни измерения на персонализиране бяха проектирани в контекста на разработване на ученическо електронно портфолио. Доколкото беше установено позитивно отношение на експертите относно използване на ученическо електронно портфолио, а именно в процеса на разработването му се разкриват разнообразни възможности за персонализиране на обучението. Познаването на предварителните нагласи и на началните учители към възможностите при разработване на електронно портфолио да се постигат значими цели в обучението позволява търсене на адекватни решения при планиране и реализиране на обучение на начални учители и бъдещи педагогически кадри, свързано с по-задълбочено запознаване със специфичните особености на е-портфолиото и апробирането му в образователен контекст.

Като водещи цели, свързани с използването на ученическо е-портфолио и в тази връзка най-значими възможности за персонализиране, въз основа на данните от анкетното проучване с началните учители се очертават осигуряване на индивидуална подкрепа в процеса на разработване на е-портфолиото с цел повишаване на качеството на материалите и по-високи финални резултати или реализиране на формиращо оценяване; подпомагане на малките ученици да се научат да оценяват в процеса на подготовка на своето електронно портфолио; персонализиране с цел по-добро разбиране на учебното съдържание; по-активна работа за усъвършенстване на собствените материали от е-портфолиото, провокирана от запознаването с материалите на другите ученици, както и повече възможности за обмисляне в процеса на разработване на е-портфолио на важното от изучаваното учебно съдържание за развитието на всеки ученик.

В сравнителен план по отношение на представените твърдения, които са сходни, може да се акцентира върху установената висока значимост, която се придава и от двете групи, взели участие в изследването, на проекти-

ране на повече възможности за персонализиране с цел по-добро разбиране на учебното съдържание, както и на осигуряване на подкрепа в областта на оценяването. Определено внимание заслужава констатираното различие между експертите и анкетираните начални учители относно водещото в областта на оценяването. Докато предварителните нагласи на голям брой от началните учители са позитивни относно възможностите на електронното портфолио за подпомагане на оценяването и научаването на малките ученици как да оценяват, експертите оценяват високо проектирането на дейности за самооценяване и саморефлексия.

Като цяло в сравнителен план се очертава определена готовност на анкетираните начални учители да апробират възможностите на основните инструменти на платформа за създаване и поддържане на електронно портфолио. Експертите също високо оценяват представените решения за персонализиране на обучението в начален етап, включително използването на ученическо електронно портфолио. При проведеното изследване се установяват по-скоро позитивни нагласи на анкетираните начални учители, което е особено благоприятна предпоставка при реализиране на дейности за по-задълбочено запознаване с характерните особености на електронното портфолио по време на базовата подготовка или при повишаване на квалификацията на началните учители.

ЛИТЕРАТУРА

- Андреев, М. (1996) Процесът на обучението. Дидактика. УИ „Св. Кл. Охридски“, София.
- Андрейчин, Л. и колектив (1994) Български тълковен речник (четвърто изд., доп. и пр. от Д. Попов). Изд. Наука и изкуство, София.
- Василева, Е. (2009) Духовно – нравственото израстване на малкия ученик. Изд. Фараго, София.
- Гарднър, Х. (2014) Множеството интелигентности. Нови хоризонти в теорията и практиката. Изд. Изток-Запад, София.
- Дизайн мислене (Design thinking), достъпно на: <http://innovationstarterbox.bg/resources/kakvo-e-dizain-mislene/> (04.03.2016 г.).
- Калчев, Пл. (2005) Готовност за обучение в училище: Тест за оценка на когнитивни аспекти. Изд. Парадигма, София.
- Кенеди-Муър, Е., М. Лоуентал (2014) Мъдро родителство за умни деца. Да отгледате и развиете истинския потенциал на детето си. Изд. Сиела, София.
- Материали за семейната игра Red Paper Plane, достъпни на: <https://web.facebook.com/rpplane/?fref=ts> и <http://www.rpplane.com/> (04.03.2016 г.).
- Петров, П., М. Атанасова (2001) Образователни технологии и стратегии на учене. Изд. Веста Словена – ЖГ, София.
- Пиаже, Ж. (1996) Психология на интелекта. – *Педагогика*, 8 (79–80).
- Радев, Пл. (2005) Обща училищна дидактика или събития, ситуации, обекти, субекти, конструкти и референти в училищното обучение и образование. Университетско

- издателство „Паисий Хилендарски“, Пл.
- Рашева–Мерджанова, Я. (2005) Мултисензорният принцип в обучението и в живота. Общи и частни аспекти. Университетско издателство „Св. Кл. Охридски“, София.
- Стаматов, Р. (2000) Детска психология. Изд. Хермес, Пл.
- Стоянов, Ж. (2014) Четири исторически портрета. Конфуций. Буда. Христос. Мохамед. Изд. Парадигма, София.
- Цветкова, Й. (2004) Мотивационна и когнитивна регулация на ученето. Изд. Пропелер, София.
- Янева, Д. (2008) Емпиричен подход към човешкото знание. Рефлексивна и надрефлексивна позиция. – В: Рефлексията – самореференциалност в епистемологията и сред социалния свят. (Съст. и ред. Бл. Златанов). Център за академични изследвания, София.
- Янкулова, Й. (2012) Педагогическа психология. Изд. Парадигма, София.
- Abrenica, Y. (1996) Electronic Portfolios, достъпно на: <http://edweb.sdsu.edu/courses/edtec596r/students/Abrenica/Abrenica.html>
- Bray, B. & McClaskey, K. (2013). A step-by-step Guide to Personalize Learning. Learning & Leading with Technology. Достъпно на: <http://eric.ed.gov/?q=personalized+learning&ft=on&id=EJ1015153> (06.03.2016 г.).
- Brown, M. (2008) Electronic Portfolios in the K-12 Classroom. Достъпно на: http://www.educationworld.com/a_tech/tech/tech111.shtml
- Equity-focused Schools Carry All Students to High Levels. WestEd (2014) Достъпно на: <https://eric.ed.gov/?q=personalize+learning&id=ED559627> (06.03.2016 г.).
- iNACOL's New Learning Models Vision. International Association for K-12 Online Learning (2013) Достъпно на: <https://eric.ed.gov/?q=personalize+learning&id=ED561300> (06.03.2016 г.).
- Osofsky, D.; G. Sinner; D. Wolk (2003) Changing Systems To Personalize Learning: The Power of Advisories. Достъпно на: <https://eric.ed.gov/?q=personalize+learning&ft=on&id=ED482971> (06.03.2016 г.).

Постъпила февруари 2018 г.

Рецензенти: проф. дпн Нели Иванова
доц. д-р Илиана Петкова